

Leen Beyers

Opgroeien in de schaduw van de mijn. Integratie en identiteit van jonge Polen in Belgisch-Limburg tussen 1925 en 1955

De ontkerstening grijpt inzonderheid tusschen de jongere mijnbouwbevolking ontzettend rond zich heen en wordt gestuwd door de talrijke heimatloozen, die, als algemeen bekend, meestal tevens godsdienstloozen zijn.¹

Ja, Pools, wat noemt ge ne Pool, dat zijn allemaal Belgen, die ouders zijn genaturaliseerd, die kinderen zijn [...]. Ik ben ook getrouwd met een Pool, maar die mens is hier geboren. Die is als Belg geboren, moet ge zeggen.²

De geschiedenis van de Belgisch-Limburgse mijnen bestrijkt een kleine eeuw, van de eerste steenkoolboring in 1901 tot de sluiting van de laatste mijn in 1992. Van de jaren 1920 tot de geleidelijke neergang van de mijnindustrie vanaf de jaren 1960 kampten de zeven Limburgse mijnen met een latent gebrek aan ondergrondse mijnwerkers. Dat personeelstekort bracht behalve migranten uit België en uit Nederland talrijke migranten uit andere landen naar Limburg. De eerste internationale migratiegolf in de jaren 1920 en 1930 omvatte vooral Oost-Europeanen en in minder mate ook Joegoslaven en Italianen. De Limburgse mijnen trokken hen aan omdat de bevolking in de nabije omgeving toen schaars was, geen ervaring had met mijnwerk en bovendien weinig interesse toonde.³

Polen vormden de grootste groep van die eerste golf en staan om die reden in dit artikel centraal. In 1930 telde Limburg 6055 Polen of zowat één vierde van het aantal niet-Belgen in de provincie. Een deel van hen kwam uit het Ruhrgebied in Duitsland en uit de Noord-Franse mijnregio's. Een ander deel kwam rechtstreeks uit Polen. Economische motieven, maar ook de verhitte relatie van Duits-Poolse relaties sinds de onafhankelijkheid van Polen in 1918 deden Polen ingaan op de vraag naar mijnwerkers in België. Het cijfer voor 1930 is een momentopname want heel wat Polen pleegden na een eerste kennismaking met het zware en risicovolle mijnwerk contractbreuk en keerden terug. Anderen werden gedwongen om terug te keren na deelname aan stakingen. Het grote aantal Ruhr-Polen in Limburg verklaart wel waarom de Poolse bevolking er stabiel was dan in de

Dit artikel kwam tot stand met steun van FWO (Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek) Vlaanderen.

¹ Karel Pinxten, *Limburg, een colonisatiegebied* (Brussel 1939) 49.

² Belgische echtgenote van een 'Pool' van de tweede generatie. Genk, 2003.

³ B. Pluymsers, *De Limburgse mijnwerkers (1917-1939). Ontstaan en consolidatie van de arbeidsmarkt voor mijnarbeid* (Diepenbeek 1996).

Portret van Karel Pinxten. 1937. Coll. KADOC-KULeuven.

Waalse mijnbekkens. De Ruhr-Polen kwamen immers met hun gezin en hadden bovendien al ervaring met de mijnarbeid.⁴

Limburg is sinds de jaren 1930 veranderd. Dat is het minste wat gezegd kan worden als wij vergelijken wat Karel Pinxten in 1939 schreef over de Oost-Europese nieuwkomers en wat Limburgers vandaag vertellen over provinciegenoten van Poolse afkomst. Pinxten, een invloedrijke katholieke en

⁴ Vgl. A.P. Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst? De opname van Polen in het Duits, Belgisch en het Nederlands mijnbedrijf in de periode 1920-1930* (Hilversum 1994); F. Caestecker, *Alien Policy in Belgium, 1840-1940* (New York en Londen 2000); I. Goddeeris, *De Poolse migratie in België 1945-1950. Politieke mobilisatie en sociale differentiatie* (Amsterdam 2005) 13-50; NIS (Nationaal Instituut voor de Statistiek), *Volkstelling 1930*. Nederlanders vormden de tweede grootste groep niet-Belgen in Limburg in 1930 en nog bij de volgende census in 1947.

Vlaamsgezinde intellectueel, zag de Limburgse toekomst in 1939 somber tegemoet. Hij had ten eerste kritiek op de aanwezigheid van gekwalificeerd personeel uit Wallonië en uit het buitenland in de Limburgse mijnen en pleitte voor meer promotiekansen voor Vlamingen in de Limburgse mijnen. Dat betoog vermengde hij met een grote weerzin voor alles wat niet Vlaams was. De immigratie van Oost-Europeanen richtte volgens Pinxten het traditionele, in zijn ogen erg godvruchtige Limburg ten gronde. Pinxtens ideeën kwamen niet uit het niets. In *Limburg, een colonisatiegebied* verwoordde hij de afkeer die katholieke politici en syndicalisten en ook Vlaamsgezinden al sinds het begin van de eeuw voor de mijnen en de immigranten koesterden.⁵ Deze standpunten straalden af op de rest van Limburg. Immigranten en de wijken waar ze leefden, werden geassocieerd met socialisme, drankzucht, geweld en promiscuïteit. Vandaar dat Limburgers met tegenzin, uit economische noodzaak, naar de mijncités verhuisden.⁶

Niet alleen Belgen die trouwden met Polen van de tweede generatie beschouwen Limburgers van Poolse afkomst nu als 'geïntegreerd'. Dat beeld verspreidt ook de belangrijkste Belgisch-Limburgse krant, *Het Belang van Limburg*, sinds de jaren 1960 in verband met de Poolse migratie. De krant schrijft sindsdien regelmatig over de rijke Poolse cultuur. Voor 1950 berichtte *Het Belang* daarentegen vooral over de criminaliteit van de Oost-Europese immigranten.⁷ Er is iets merkwaardigs aan de hand met de herinnering aan de immigratie van de jaren 1920 en 1930 in Belgisch-Limburg. Er wordt vandaag vooral naar voor gebracht hoe 'eigen' en aangepast Polen altijd zijn geweest. Veel minder wordt eraan herinnerd dat Polen gestigmatiseerd werden vanwege hun afkomst en dat het een tijd duurde voordat ze in een beter daglicht kwamen te staan.

In dit artikel keer ik terug naar die eerste jaren om te begrijpen hoe het komt dat het imago van Limburgers van Poolse afkomst is veranderd. Wanneer immigranten of hun nakomelingen na verloop van jaren als 'geïntegreerd' worden beschouwd door de rest van de samenleving, zijn er in feite drie zaken veranderd. Ten eerste is dan meestal de participatie van de migranten in verschillende domeinen van de samenleving zoals economie, politiek, sociale organisaties of media veranderd. Dat noem ik 'integratie'. Integratie betekent immers letterlijk 'deel zijn van'. Ten tweede verandert de identiteit van migranten zelf. Al blijven ze zich hechten aan de regio van herkomst, onvermijdelijk wordt hun migratiesituatie ook deel van hun identiteit. Die nieuwe identiteit kan allerlei

⁵ Zie ook: L. Vints, *P.J. Broekx en de christelijke arbeidersbeweging in Limburg 1881-1968* (Leuven 1989) 120-123 en 273-278; E. Caestecker, 'Vakbonden en etnische minderheid. Een ambigue verhouding. Immigratie in de Belgische mijnbeken, 1900-1940', *Brood en Rozen* 2 (1997) 51-63. Over de Walen: T. De Rijck, *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers. Boek I: Mijnwerkers aan het woord* (Berchem 2000) 17-27.

⁶ Zie: L. Beyers, 'Everyone Black? Ethnic, Class And Gender Identities at Streetlevel in a Belgian Mining Town (1930-1950)' in: S. Berger, A. Croll, N. Laporte, ed. *Towards a Comparative History of Coalfield Societies* (Aldershot 2005) 146-163.

⁷ Zie: L. Beyers, *Iedereen zwart. Het samenleven van nieuwkomers en gevestigden in de mijncité Zwartberg 1930-1980*, ter perse.

vormen aannemen, maar doorgaans verwacht de samenleving van aankomst één bepaalde vorm van aanpassing. Tenslotte zijn migranten pas 'geïntegreerd', wanneer de rest van de samenleving hen ook beschouwt als 'geïntegreerd' en niet meer in de eerste plaats als 'vreemd', of etnisch anders, benadert. Een samenleving bereikt dat de migranten of hun (klein)kinderen in te sluiten in haar collectieve identiteit. In de woorden van socioloog Norbert Elias krijgen de vroegere 'buitenstaanders' dan dezelfde status als de 'gevestigden'. Die drie processen staan in wisselwerking met elkaar. Het ene proces geeft richting aan het andere.⁸

In het geval van de kleinkinderen van de Poolse mijnwerkers uit de jaren 1920 en 1930 is er op de drie terreinen veel veranderd. Ze hebben het economisch beter dan hun grootouders, ze voelen zich goed in België en ze worden beschouwd als echte Limburgers. De grote vraag in Belgisch-Limburg is welke impact de mijnindustrie op die veranderingen heeft gehad. De geschiedenis van Belgisch-Limburg roept die vraag als vanzelf op. Limburg staat immers bekend als een provincie waar Belgen en immigranten het behoorlijk goed met elkaar kunnen vinden. Dat wordt toegeschreven aan de mijn. *In de mijn was iedereen zwart*, zo gaat het verhaal. De noodzaak van samenwerking bij het gevaarlijke werk in de ondergrond zou tot een grote tolerantie hebben geleid. Dat is een wat eenzijdige voorstelling van zaken, zoals verschillende auteurs intussen hebben aangetoond. In de ondergrond heerste solidariteit, maar er kwam ook onverdraagzaamheid voor.⁹ Het verhaal dat in de mijn iedereen zwart was, nodigt wel uit om verder te peilen naar de invloed van de mijnen op immigratie, integratie en identiteit in Limburg.

Hier wordt alvast een deel van die vraag beantwoord door de focus te richten op de mijnwijken en hun sociale voorzieningen, een centraal onderdeel van het personeelsbeleid van de zeven Limburgse mijnen. De krappe arbeidsmarkt en schaarse huisvesting in Limburg zetten de mijnen aan om mijnwerkers aan het bedrijf te binden met comfortabele woningen en degelijke sociale diensten. Zowel op de nationale als de internationale arbeidsmarkt werden huisvesting en sociale voorzieningen, onder meer de scholen, als lokmiddel ingezet.¹⁰ Met de indeling en de sociale uitrusting van de mijnwijken - ook mijn-cités genoemd - gaven de mijnen aan verschillende categorieën van het personeel en aan hun vrouwen en kinderen een bepaalde plaats.

Dit artikel belicht welke kansen en beperkingen die sociale structuur inhield voor de kinderen van de Poolse mijnwerkers. Hoewel ook hun ouders ter sprake komen, gaat de aandacht dus vooral uit naar de tweede generatie. Dat is immers de generatie die het meest werd gevormd door de Limburgse mijnen, omdat ze

⁸ Zie in dit verband onder meer: N. Elias, 'Een theoretisch essay over gevestigden en buitenstaanders' in: N. Elias en J.L. Scotson, ed. *De gevestigden en de buitenstaanders. Een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten* (Utrecht en Antwerpen 1976) 7-46.

⁹ De Rijck, *De ereburgers, 191-202*; G. Van Mewilder, *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers. Boek II. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnen, 1917-1985* (Berchem 2000) 490-493; Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst*, 214.

¹⁰ M. Henriquet, *La Campine industrielle* (Brussel 1924) 251; Caestecker, *Alien*, 119 en 128-132.

vanaf de kinderjaren in de mijnclit s woonde en naar school ging. Daarmee verschilt dit essay van Pien Versteeghs studie van de Poolse migratie in Belgisch-Limburg die door de focus op de periode 1920-1930 bij uitstek de situatie van de eerste generatie belicht.¹¹ Versteegh brengt bovendien vooral posities van Polen in kaart aan de hand van cijfermateriaal, terwijl hier aan de hand van interviews een beeld wordt gegeven van de identiteiten van jonge Polen en Belgen in Limburg.

Een tweede groep die slechts zijdelings aan bod komt zijn de nieuwe Poolse immigranten, de zogenaamde *displaced persons* (DP's). Zij waren tijdens de oorlog in Duitsland terechtgekomen, onder meer als gevangene, dwangarbeider of op de vlucht voor het Rode Leger, en wensten niet naar hun communistisch geworden staten terug te keren. Vanaf 1947 kregen ze de mogelijkheid om in Limburg mijnwerker te worden. Dat bracht het aantal Polen in de provincie einde 1947 voor even op 8.533. Vele DP's migreerden echter verder naar het Amerikaanse continent of Australië. Niet zij, maar de Italianen, die na het akkoord tussen België en Italië in 1946 immigreerden, domineerden de naoorlogse migratiegolf.¹²

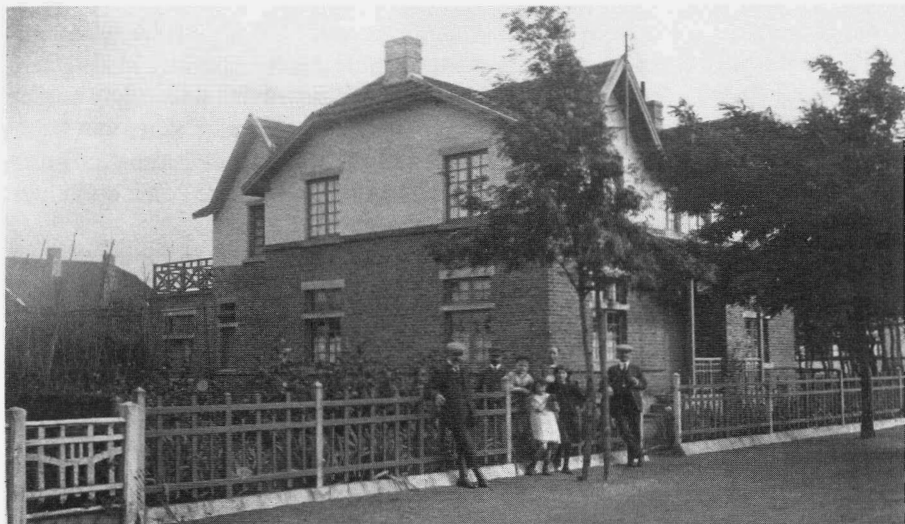
Eerst volgt een schets van de sociale structuur en de bevolking in de mijnclit . Daarna wordt toegelicht hoe die sociale structuur op het vlak van etniciteit, klasse en gender een pad uittekende voor mijnwerkerskinderen. Dat pad leidde naar een toekomst als mijnwerker en mijnwerkersvrouw. Die integratie in de mijnindustrie werkte tegelijk de aanvaarding van migrantenkinderen in de hand, althans in de mijnclit s en de nabije omgeving. Bij de beschrijving van deze processen staat de mijnclit  Zwartberg centraal, omdat aan de hand van  en voorbeeld een scherper beeld kan worden gegeven. Waar nodig wordt het verschil met de zes andere Limburgse mijnsites, in Eisden, Waterschei, Winterslag, Houthalen, Zolder en Beringen, wel aangegeven. Bij wijze van besluit wordt een blik geworpen op de omgang met de nieuwe immigranten vanaf 1950.

De mijnwerkerswijk, spiegel van het mijnbedrijf

De mijn van Zwartberg, in het noorden van de gemeente Genk, startte als vijfde van de Limburgse mijnen met de koolproductie in oktober 1925. Het trage verloop van de voorbereidende werken had de N.V. John Cockerill, die de concessie voor de bouw van de mijn in handen had, er niet van weerhouden om al vanaf 1910 huizen te bouwen. In 1933 telde de mijnclit  van Zwartberg al 783 woningen en huisvestte Cockerill in totaal 3204 personen. Tijdens de zogenaamde kolenslag, van 1944 tot 1951, werd de Belgische steenkoolproductie sterk opgevoerd ten dienste van het herstel van de Belgische industrie. Daardoor breidden het personeel van de Limburgse mijnen en ook de mijnwijken uit. Zo huisvestte

¹¹ Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst?* Het betreft weliswaar een 'tweede generatie' vanuit Belgisch oogpunt. Een deel van de ouders van deze 'tweede generatie' was in Duitsland geboren en of opgegroeid.

¹² In 1945 werden al DP's gerekruteerd voor de Waalse mijnen.: NIS, Volkstelling 1947; Goddeeris, *De Poolse migratie*, 52-60, 141-176 en 185-191.

Woningen voor bedienden of gespecialiseerde arbeiders in de Noordcité (westkant) van Zwartberg. Coll. Heemkring Heidebloemke Genk.

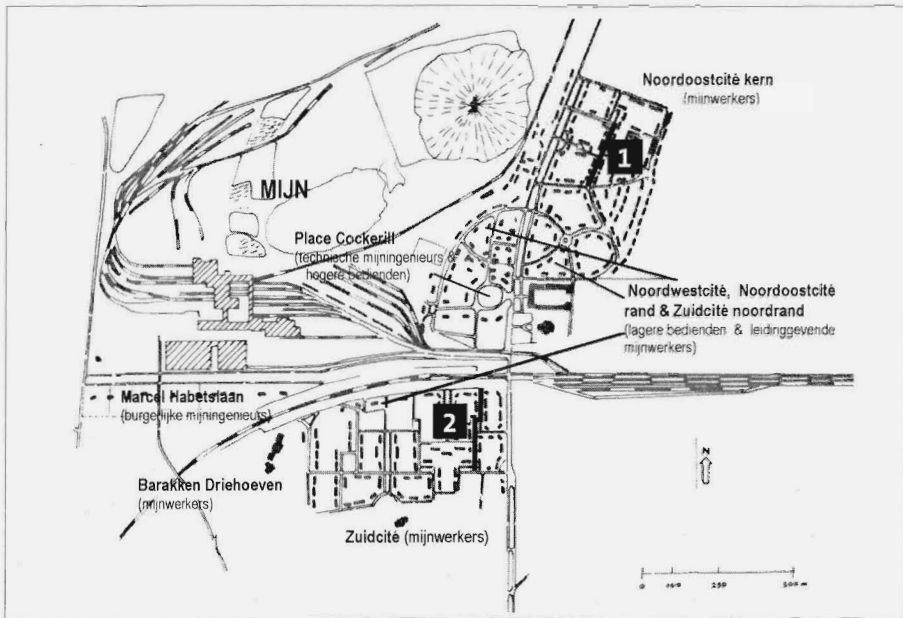
Cockerill in 1950 5320 inwoners in de cité van Zwartberg en 690 in noodwoningen op het nabijgelegen gehucht Driehoeven. Aan het eind van 1957 had Cockerill in Zwartberg 1325 woningen gebouwd. De steenkoolcrisis in het volgende jaar maakte een eind aan de bouwactiviteiten van de Limburgse mijnen. Ze sleepte Limburg mee in de mondiale steenkoolrecessie. Daardoor sloot de mijn van Zwartberg al in 1966, als eerste van de Belgisch-Limburgse mijnen.¹³

De opbouw van Zwartberg en de andere Limburgse mijnclités was beïnvloed door de Engelse tuinvijken die aan het einde van de negentiende eeuw werden ontworpen als alternatief voor de stedelijke arbeidershuisvesting. De Limburgse tuinvijken waren dichtbij de mijnen gelegen en baadden met hun tuinen en parkjes in het groen. Ze omvatten huizen voor mijnwerkers, bedienden en ingenieurs waarvan de stijl, grootte en de ligging het klassenverschil verraadden. De mijnwerkerswoningen, en vooral het deel dat in hoog tempo werd opgetrokken tijdens de 'kolenslag', straalden meer soberheid en uniformiteit uit dan de woningen voor bedienden en ingenieurs. Het ging niettemin naar de normen van die tijd om comfortabele arbeidershuisvesting, voorzien van elektriciteit en stromend water. De provincie Limburg had al in 1908 met een hygiënisch reglement voor werkmanswoningen de tuinvijkarchitectuur gepromoot. De mijnen gingen echter vooral voor die dure mode om personeel aan te trekken en te behouden. Vandaar dat ze niet nalieten om personeelsleden bij ontslag ook te ontslaan uit de tuinvijk of om de huur te verhogen voor mijnwerkers die afwezig bleven op het werk.¹⁴

¹³ Over de woningbouw: NV Cockerill-Ougrée, *Zwartberg 1907-1957* (s.l., s.d. [1957]); Beyers, *Iedereen zwart*; AGG, Doos 520.9, Genk bevolking wijken 1950.

¹⁴ Over de tuinvijken: M. Smets, *De ontwikkeling van de tuinvijkgedachte in België. Een overzicht van de Belgische volkswoningbouw 1830-1930* (Brussel 1977) 82.; Van Meulder, *De ereburgers*, 487.

Figuur 1. *Spreiding van de bevolking in Zwartberg, 1930 en 1947*

- 1 Dit straatje is representatief voor de kern van de Noordoostcité. In 1930 woonden daar (op een totaal van 196) 101 Polen, 35 Tsjechoslovaken, 14 Belgen, 16 Italianen, 19 Joegoslaven en 11 anderen. In 1947 woonden in hetzelfde straatje (op een totaal van 168) 55 Polen, 85 Belgen, 9 Italianen, 11 Joegoslaven en 8 anderen (van wie 4 Tsjechoslovaken).
- 2 Deze straat is representatief voor de Zuidcité. In 1930 woonden daar (op een totaal van 307) 120 Polen, 121 Tsjechoslovaken, 47 Belgen, 4 Italianen en 15 anderen. In 1947 woonden in dezelfde straat (op een totaal van 273) 24 Polen, 234 Belgen, 8 Italianen en 7 anderen (alle Tsjechoslovaken waren vertrokken). Vooral alleenstaanden, die in 1930 als kostgangers bij families verbleven, waren vertrokken in 1947.

Bron : AGG, Bevolkingsregisters Genk, 1930 en 1947. Het kaartje is gebaseerd op een tekening van L. Vandebergh (zie: B. Van Doorslaer, 'Zwarte monumenten in een groen Limburg. Naar een verdiende toekomst voor het mijnpatrimonium', *Monumenten en landschappen*, 9 (1990) 49.)

Zowel de sociale voorzieningen als de ruimtelijke structuur van de tuinwijk stuurden Poolse mijnwerkerskinderen een bepaalde richting uit. Over de invloed van de sociale voorzieningen zeg ik meer in de volgende paragrafen. De ruimtelijke structuur en bevolkingsspreiding worden hier onder de loep genomen. Een eerste typisch kenmerk van de mijnwijken was de klassengebonden zonerings. De aparte wijkdelen voor mijnwerkers, bedienden en ingenieurs leidden ertoe dat bewoners werden gegroepeerd volgens de beroepspositie van het gezinshoofd. Zo woonden burgerlijke mijningenieurs in Zwartberg altijd in de Marcel Habetslaan, dichtbij de mijn. Die indeling was geen uitvinding van de mijnen. Ze strookte met de algemene stedenbouwkundige opvattingen van rond 1900. In Zwartberg werd ze overigens meer doorgedreven dan in de andere Limburgse cités. Immigranten van de eerste generatie werden uitsluitend aangeworven als ondergrondse mijnwerkers en woonden daarom in de mijnwer-

kersstraten. Vooral in en vlakbij die straten konden Belgen en niet-Belgen dus elkaars naaste burens zijn. Dat gebeurde echter niet altijd, want naast het beroep speelden etnische afkomst en prestaties een rol bij de verdeling van woningen. In Zwartberg werden het oostelijke deel van de Noordcité en de noodwoningen op Driehoeven toegewezen aan nieuwe immigranten die zich nog niet bewezen hadden in de mijn. De huizen in de Noordoostcité waren kleiner en al in de jaren 1930 in minder goede staat dan de rest van de tuinwijk. De Zuidcité en de zuidrand van de Noordoostcité waren daarentegen bestemd voor Belgische gewone mijnwerkers, Belgische lagere bedienden en gekwalificeerde mijnwerkers.¹⁵ In 1930 woonden in de Zuidcité van Zwartberg nog weinig Belgen, want Limburgers hadden toen geen interesse om in de mijnen te werken en nog minder om in de tuinwijken te wonen. Bij de volkstelling in 1947 telde de Zuidcité wel overwegend Belgen en was het aantal Belgen in de Noordoostcité ook wat gestegen. Belgen hadden immers tijdens de oorlog gekozen voor de mijnen, om zo aan verplichte tewerkstelling in Duitsland te ontkomen. Het Belgische aandeel in de Limburgse mijnen en mijnwijken steeg verder tot rond 1950 vanwege de sociale voordelen voor mijnwerkers tijdens de 'kolenslag' en de naoorlogse woningnood. De nieuwe Italiaanse immigranten en DP's verbleven in 1947 vooral in de barakken op Driehoeven.¹⁶

Alleen niet-Belgen met een mooie prestatie staat, *les bons éléments parmi les étrangers*, aldus de Zwartbergse woningdienst, kregen dezelfde plaats in de tuinwijk als Belgische mijnwerkers met of zonder verdiensten. Deze groep omvatte dan ook meestal geen nieuwe immigranten, maar wel migrantenzonen. Het kon ook gaan om mijnwerkers die al een ruime ervaring hadden opgedaan in de Duitse, Waalse of Noord-Franse mijnen. De etnische segregatie in de wijk had dan ook vooral betrekking op Belgen en niet-Belgen die zich als volwassene in de mijnwijken vestigden. Die groep duid ik aan als bewoners van de eerste generatie. Met deze bevolkingsspreiding kwam de mijn tegemoet aan het etnische samenhangsgevoel en de xenofobie van bewoners van de eerste generatie. Wat betreft de bewoners tweede generatie stimuleerden de mijnen de etnische scheiding veel minder, zoals hierna wordt aangetoond.

Multiculturalisme *avant la lettre* en etnische identiteiten

De Poolse identiteit van Polen in Limburg werd in de eerste plaats aangewakkerd door de Poolse verenigingen en de Poolse regering. De mijnen leverden echter eveneens hun bijdrage. De Poolse verenigingen kwamen in Limburg in de jaren 1930 vlug tot ontwikkeling, omdat de Poolse immigranten reeds tijdens

¹⁵ ABM (Archief Beringen Mijn), Service de la Régie, Règlement et Rapport d'Exploitation, Charbonnages des Liégeois, 21/04/1933; AGG, Doos 501.34, Lijst bewoners Zwartberg 1930 en 1948.

¹⁶ L. Minten, 'Van Mijnwerkersstatuut naar vreemdelingenstatuut', in: L. Minten e.a. (ed.), *Een eeuw steenkool in Limburg* (Tielt 1992) 166; De Rijck, *De ereburgers*, 206-207; AGG, Bevolkingsregisters Genk 1930 en 1947.

Poolse toneelklas in Zwartberg. 1934. Coll. B. Maleszka.

hun verblijf aan de Ruhr ervaring hadden opgedaan met zelforganisaties.¹⁷ De Limburgse mijnen van hun kant voerden een 'multiculturele' politiek *avant la lettre* tegenover dat verenigingsleven. Ze verleenden migrantenverenigingen materiële steun en probeerden immigranten zo aan het bedrijf te binden. Dat was geen onbaatzuchtige gulheid, want zowel vreemde als Belgische mijnwerkers pleegden frequent contractbreuk, gezien de zware werkomstandigheden. In Zwartberg stelde de mijn Polen en andere immigranten daarvoor barakken ter beschikking. Ondertussen investeerden de mijnen veel meer in verenigingen die goed waren voor het bedrijfsprestige, zoals voetbalclubs en harmonieën. Deze bedrijfsverenigingen bereikten vooral Belgen van de eerste generatie en later ook migranten van de tweede generatie. Voor immigranten van de eerste generatie stonden ze niet open. De etnische scheiding in het verenigingsleven had dus, zoals de segregatie in de wijk, vooral betrekking op bewoners van de eerste generatie.¹⁸

Tot op zekere hoogte stimuleerden de mijnen ook de etnische binding onder Poolse kinderen. Nadat Poolse mijnwerkers rond 1930 zelf onderwijs in hun taal en cultuur voor Poolse kinderen begonnen te organiseren, werd in 1931 in Zwartberg met steun van de Poolse regering en de mijn een Poolse lagere school voor kinderen van zes tot tien jaar opgericht. Ook in Winterslag, Waterschei, Beringen, Eisden en in de Waalse mijnbekkens kwamen rond die tijd aparte Poolse scholen tot stand. De mijn van Zwartberg bezorgde de school een onderkomen in een barak en verschafte het Poolse onderwijzend personeel huisves-

¹⁷ A. Drozdziński, *Solidarnosc: 60 jaar Poolse mijnwerkers Waterschei 1924-1984* (Onuitgegeven feestschrift).
²² A. Pierson, *Het georganiseerde culturele leven van de 'Polonia' in Genk in de XXste eeuw* (Onuitgegeven licentieverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Oost-Europese talen en culturen 2000) 151-15 en 177.

¹⁸ Over migranten- versus bedrijfsverenigingen: De Rijck, *De ereburgers*, 373-403.

ting. Na het schooljaar 1932-1933 sloten de Poolse schooltjes in België echter al, omdat de Poolse overheid wilde besparen op de lonen van leerkrachten. Daarna werden in Zwartberg nog tot 1940 Poolse klasjes voor kinderen tot tien jaar ingericht binnen het Nederlandstalig onderwijs. Kinderen kregen er afwisselend in het Pools en het Nederlands les. Interessant is dat het Poolse consulaat al vlug tilde aan het feit dat voltijds Pools onderwijs jonge Polen de kans ontnam op hogere studies in België. De mijnen daarentegen zagen Poolse jongens het liefst mijnwerker worden. In die zin hadden zij baat bij dit 'multiculturele' onderwijs. De Belgische overheid had op dat ogenblik nog geen duidelijk beleid in verband met migrantenonderwijs en gaf de Poolse klassen vrij spel.¹⁹

Na de eerste ervaringen met Pools onderwijs gaf het Poolse consulaat er de voorkeur aan de band met Polen onder meer te stimuleren via de katholieke padvinderij, die samenhang met de Poolse katholieke missie. Behalve een scoutsvereniging, had Zwartberg voor de oorlog ook een afdeling van de *Strzelcy* (of *Union Polonaise de Tir*). Deze paramilitaire schiet- en sportvereniging oefende met goedkeuring van de gemeente Genk en de mijn op een sportveld ten oosten van de Noordoostcité. De *Sokól* (of Valk), de Poolse turnvereniging, had eveneens een paramilitair karakter. Ze was aanwezig in de twee andere Genkse mijnsites, Waterschei en Winterslag. Net als de *Strzelcy* streefde ze naar de verdediging van de nieuwe Poolse onafhankelijkheid, al was ze niet rechtstreeks verbonden met het toenmalige Sanacja-regime. De ledenaantallen van deze organisaties bleven bescheiden. Zo telden de Poolse scouts in Limburg in 1932, weliswaar kort na de eerste Poolse immigratie, slechts 30 leden. De *Strzelcy*-verenigingen groepeerden toen 350 jongens en de *Sokól* 140. De ideologische invloed van deze organisaties reikte wellicht verder dan de eigenlijke leden.²⁰

Etnische identiteit, of de ervaring en verbeelding van een gemeenschappelijke culturele, biologische of geografische oorsprong, heeft bij migranten vaak betrekking op de staat waar ze vandaan komen. Bij de Poolse mijnwerkers was dat maar half waar. Toen de Poolse onafhankelijkheid werd uitgeroepen in 1918, leefde een deel van hen in Duitsland. Poolse verenigingen in Limburg draaiden in het Interbellum dus niet om de herinnering aan de Poolse staat. Ze stonden integendeel in het teken van de opbouw van het nieuwe Polen. Poolse jongens hadden daardoor ook nog andere ambities dan mijnwerker worden. Zo haalden *Strzelcy* en *Sokól* hen over om zich aan te sluiten bij de Poolse divisies van de geallieerden. Vooral in 1944, toen Genk al bevrijd was en Polen nog niet, vertrokken Poolse jongens uit Limburg naar Engeland om het Poolse leger te versterken. Hoeveel jongens precies vertrokken, is vooralsnog onbekend. Doorgaans keer-

¹⁹ F. Caestecker, 'Le multiculturalisme de la Belgique. Une analyse de la politique de scolarisation des enfants polonais en Belgique 1923-1940', *Belgische Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 21 (1991) 535-573; Goddeeris, *De Poolse migratie*, 128; ASZ (Archief Sint Albertus School Zwartberg), Proces-verbalen Comité Scolaire, 1933-1934; ASZ, Stamregister Vlaamsche Afdeling Meisjes 1933-1938.

²⁰ Caestecker, 'Le multiculturalisme', 555; Goddeeris, *De Poolse migratie*, 25-27; Pierson, *Het georganiseerde*, 168-185. Het Sanacja regime regeerde Polen van 1926 tot 1939.

den deze soldaten na de ontbinding van de Poolse legers wel terug naar hun families in Limburg.²¹

Na de bevrijding dwarsboomde het nationalisme van Poolse organisaties pas echt de poging van de mijn om de Poolse mijnwerkers en hun zonen aan het bedrijf te binden. Het nieuwe politieke landschap deelde het Poolse verenigingsleven op in een linkervleugel, die aanleunde bij het communistische regime in Warschau, en een rechtervleugel die uitging van de Poolse regering in ballingschap in Londen of van de Poolse katholieke missie. De linkerkzijde mobiliseerde Poolse migranten vanaf 1945 voor de terugkeer naar het nieuwe Polen. Dat gebeurde via een intensief sociaal-cultureel programma met voor de jeugd taallessen, sportactiviteiten en politieke educatie. Eén van de grote voortrekkers van de Poolse communistische beweging kwam trouwens uit Zwartberg. Het gaat om Edward Gierek, die van 1970 tot 1980 de hoogste politieke functie in het communistische Polen zou bekleden. Hij werkte van 1937 tot 1946 als steenhouwer in Zwartberg en keerde in 1948 terug naar Polen. Gierek wist verschillende Poolse collega's en burens van Zwartberg te overtuigen om te remigreren.²²

In totaal kozen ruim 10.000 Polen uit België tussen 1945 en 1950 effectief voor remigratie. Zes op de tien remigranten waren echter na 1939 in België gevestigd als vluchteling, krijgsgevangene of *displaced person*. Polen uit de oude migratie keerden dus minder gemakkelijk terug. Dat betekende niet dat ze minder warmlieden voor het communistische ideaal dan de nieuwe Poolse migranten. In het geval van de *displaced persons* gold zelfs vaak het tegendeel. Andere redenen hielden de vooroorlogse Poolse migranten hier. In tegenstelling tot Frankrijk sloot België geen akkoord over de repatriatie met Polen, gezien de grote vraag naar mijnwerkers tijdens de 'kolenslag'. Crucialer nog was dat de vooroorlogse Poolse migranten vaak een uitgebreide familie hadden in België, van broers en zussen tot eigen, bijna volwassen, kinderen.²³

Het verhaal van Janek maakt duidelijk dat terugkeren naar Polen voor een Poolse mijnwerkerszoon niet vanzelfsprekend was. Janek, geboren in 1929, werkte vanaf zijn veertiende in de mijn van Zwartberg. Zijn vader was al gestorven en familieleden in Polen probeerden zijn moeder en hem nog tijdens de oorlog te overtuigen om terug te keren en een boerderij over te nemen. Janek zag veel Polen vertrekken, maar hij besliste te blijven. Janek had in Zwartberg economische kansen. Bovendien voelde hij zich meer verbonden met de mijn-cité van Zwartberg dan met het Poolse platteland: 'Maar ik had het hier redelijk [...]. Ten eerste, dat werk beviel me. Ik was een gaske, toen al van een jaar of 17. Ja, ik had wel moeder, ik was met moeder alleen, maar ik had al een preeke. Zodus

²¹ In verband met etnische identiteit, zie onder meer: T.H. Eriksen, *Ethnicity and nationalism* (London 1993) 10-12. Over de werving van soldaten: Pierson, *Het georganiseerde*, *Ibid.*; Werkgroep Mijnwerkersgeschiedenis, *In de mijn is iedereen zwart* (Berchem 1984) 10-22; Interviews voor het onderzoek voor *Iedereen zwart*.

²² Gierek was van 1970 tot 1980 secretaris-generaal van de Poolse communistische partij. Over Gierek: Goddeeris, *De Poolse migratie*, 38; AGG, Persoonsfiches vreemdelingenregister Genk; Interviews met Irena, Janek, Stanis, Stascha.

²³ Goddeeris, *De Poolse migratie*, 177-185; Interviews voor het onderzoek *Iedereen zwart*.

ik kos hier naar cinema te gaan. Ik begos jongeman te worden en ik vond dat hier goed'.²⁴

Kortom, de kleinkinderen van de Oost-Europese mijnwerkers die vandaag zo 'geïntegreerd' zijn, zijn de kleinkinderen van de groep Polen die na de oorlog de terugkeergedachte liet varen. Bovendien kwamen er weinig nieuwe Poolse immigranten bij vanwege de politieke breuk tussen oost en west tot 1989. De Polen die bleven oriënteerden zich voortaan op een toekomst in Limburg.²⁵ Dat betekende in de eerste plaats een toekomst in de mijnindustrie, want daar was alles in de mijncités op gericht.

Een mijnwerkerstoekomst als (enige) kans

Sociale programma's voor jongens en meisjes

De mijnen trachtten in de beginjaren vooral de loyaliteit van het pas gevestigde personeel te winnen. Vanaf halverwege de jaren 1930 ontwikkelden ze een sociaal programma om mijnwerkerskinderen aan het bedrijf te binden. Dat gebeurde vooral door de uitbouw van het mijnonderwijs. Indirect volgden de mijnen daarmee hun criticus Karel Pinxten die stelde dat de opleiding van jonge mijnwerkers immigratie overbodig zou maken. Zwartberg en Waterschei openden in 1937 mijnscholen die jongens vanaf veertien jaar in drie jaar opleidde tot geschoolde mijnwerkers. Afgestudeerden konden, na enkele jaren praktijkervaring, doorstromen tot de functies van opzichter en hoofdopzichter in de ondergrond. Naast een mijnschool, stichtte de mijn van Zwartberg in 1939 ook een huishoudschool voor meisjes vanaf veertien. Dat paste in de strategie om met moderne sociale voorzieningen mijnwerkersgezinnen aan te trekken. De huishoudschool kwam echter ook de binding van mijnwerkerszonen aan de mijn ten goede. Terwijl arbeidersdochters werden aangezet om huisvrouw te worden, werd van arbeiderszonen des te meer verwacht dat ze de rol van kostwinner op zich namen door naar de mijn te trekken.²⁶

Werd van mijnwerkersdochters geen economische emancipatie verwacht, voor mijnwerkerszonen uit de tuinwijk maakte de mijn een beperkte economische mobiliteit mogelijk ongeacht hun etnische achtergrond. Heel wat mijnwerkerszonen trokken op hun veertiende niet naar de mijnschool, maar rechtstreeks naar de mijn, vaak om financiële redenen. Ook zij zouden echter, wanneer ze goed presteerden, kansen krijgen om in de ondergrond door te stromen van het laagste echelon, dat van manoeuvreur of sleper, tot gespecialiseerde functies zoals mijnmeter, opzichter of hoofdopzichter. Immigranten en Vlamingen hadden in de jaren 1920 en 1930 gewerkt onder Waalse leidinggevende mijnwerkers die zoals het eerste kaderpersoneel uit de Waalse mijnbekkens overgekomen

²⁴ Interview met Janek.

²⁵ Sinds de 'kolenslag' konden mijnwerkers zich tegen een voordeeltarief laten naturaliseren en gezien de politieke situatie gingen vele Polen op dat aanbod in: B. Claes, *De sociale integratie van de Italiaanse en Poolse immigranten in Belgisch-Limburg* (Hasselt 1962) 97-99; Werkgroep Mijnwerkersgeschiedenis, *In de mijn*, 17-22.

²⁶ Over mijnonderwijs in Limburg: De Rijck, *De ereburgers*, 83-93. Over de huishoudschool en andere sociale voorzieningen: Beyers, *Iedereen zwart, ter perse*; nv Cockerill-Ougrée, *Zwartberg 1907-1957*.

Het derde leerjaar van de mijnschool van Zwartberg. 1939-1940. Coll. Heemkring Heidebloemke Genk.

waren.²⁷ Op de laagste echelons werkten na 1945 Italianen en andere nieuwkomers. De Waalse leidinggevende mijnwerkers die toen hun pensioen bereikten, werden vervangen door migrantenzonen en door Vlamingen van zowel de eerste als de tweede generatie. Het tekort aan ondergronds personeel zorgde er dus voor dat, in tegenstelling tot wat de christelijke en grootste vakbond vroeg, ook migrantenzonen konden promoveren in de ondergrond. Zo beperkte de Zwartbergse mijnschool zijn campagne allerminst tot Belgische jongens.²⁸

²⁷ Versteegh belicht deze generatie, maar maakt wat betreft Belgen jammer genoeg geen onderscheid tussen Walen en Vlamingen: Versteegh, *De onvermijdelijke afkomst*, 207-224.

²⁸ Tijdens de kolenslag liet nog niet elke Limburgse mijn migrantenzonen promoveren. Vanaf de jaren 1950 werd dat vanzelfsprekend vanwege het tekort aan Belgen: L. Ooms, *Wat met ondergrondse mijnwerkers na een mijnsluiting? Vergelijkende studie van vreemdelingen en Belgen in de mijn van Zwartberg* (Onuitgegeven licentieverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Sociale Wetenschappen, 1974); De Rijck, *De ereburgers*, 128-135; Van Meulder, *De ereburgers*, 558-562; Claes, *De sociale integratie*, 160-161 en 225.

Deze economische integratie kende echter grenzen. In de mijn hadden migrantenzonen en andere mijnwerkerszonen ongeveer gelijke posities en konden ze een mooie carrière opbouwen. Mijnwerkerszonen hadden in de jaren 1940 echter weinig kansen op werk in andere economische sectoren. Een diploma van de mijnschool gaf minder mogelijkheden tot werk in andere nijverheden dan een diploma van een algemene vakschool. De mijnsector gold als een lager gewaardeerd segment van de Limburgse arbeidsmarkt en dus stelde een diploma van de mijn of ervaring in de mijn niet veel voor buiten de mijn. 'Ge waart mijnwerker, een minderwaardig persoon', benadrukt een ex-mijnwerker die van 1946 tot 1949 de mijnschool volgde in Winterslag. Maar migrantenzonen kregen meestal ook een *njet* wanneer ze werk zochten buiten de mijn of op de bovengrond omdat ze van vreemde afkomst waren. De discriminatie van mijnwerkerszonen was vol te houden omdat Limburg tot in de tweede helft van de jaren 1950 weinig andere industriële tewerkstelling had.²⁹

Voor mijnwerkerszonen en in het bijzonder voor migrantenzonen lonkte de mijn tijdens en vlak na de Tweede Wereldoorlog dus vooral bij gebrek aan andere mogelijkheden. Een rapport over de mijnschool van Zwartberg uit 1941 geeft aan hoe smal het traject was dat voor mijnwerkerszonen openstond. Het haalt het geval aan van een leerling die de mijnschool had verlaten, omdat zijn moeder hem niet wilde laten afdalen. Hij had een baantje gekregen in het bovengrondse atelier. Dat werd met nadruk een vergissing genoemd: *Ce fut une erreur d'avoir accepter cet élève ... A ce moment, on manquait encore d'expérience et ce garçon a été admis par faveur spéciale et tout à fait exceptionnelle à l'atelier*. Subtiele manieren om mijnwerkerszonen naar de mijnschool of de mijn te leiden waren studieadvies op het einde van de lagere school of een rondleiding in de mijn voor de jongens van de laatste klas van de lagere school.³⁰

Terwijl de mijn de integratie van mijnwerkerszonen in de rest van de provincie niet in de hand werkte, stimuleerde ze wel de gelijke economische en sociale integratie van mijnwerkerszonen in de mijn en de mijncité. Daardoor gaf ze de mijnwerkersjeugd de gelegenheid om een collectieve identiteit te ontwikkelen. Dat gebeurde voor een deel binnen de schoolmuren. Het Poolse onderwijs scheidde mijnwerkerskinderen tot tien jaar van elkaar volgens etnische afkomst. In de laatste klassen van de lagere school, die toen liep tot veertien jaar, werd de samenstelling van de klassen echter steeds meer klassengebonden. De taalwet van 1932 droeg bij tot die klassengebondenheid. Vanaf 1932 werd onderwijs in de lokale taal, het Nederlands, verplicht. Sindsdien werd de Franstalige afdeling van de Zwartbergse lagere school in principe enkel opengesteld voor Franstalige kinderen, van wie de vaders vaak kaderleden of bedienden waren. Vlaamse kinderen en migrantenkinderen hadden dus veel kans om samen te

²⁹ Het citaat komt uit: De Rijck, *De ereburgers*, 90. Zie ook: Gielis, *Van vader op zoon? De keuze van de mijnwerkerszoon voor de mijn in Beringen (1945-1989)* (Onuitgegeven licentieverhandeling, departement Geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, 2005); Interviews voor het onderzoek *Iedereen zwart*.

³⁰ KADOC (Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving), Papieren Pieter-Jan Broekx, 11.2.2.11; Interview met Albert; J. Kohlbacher, *Van wijd en zijd... Een opstel over 75 jaar onderwijs in de Eisdense Tuinwijk 1910-1985: feestschrift*. s.l. [Eisden], s.d. [1985].

zitten in de Nederlandstalige afdeling en vooral daarna in de mijnschool of huishoudschool.³¹

Buiten de schoolmuren overbrugde voetbalclub FC Zwartberg de etnische grenzen tussen mijnwerkerszonen. In 1925 sloot FC Zwartberg zich aan bij de Koninklijke Belgische Voetbalbond en vanaf 1933 startte de club met een jeugd-afdeling voor jongens vanaf twaalf jaar. Vanaf dat ogenblik nam het aantal aangesloten migrantenzonen gestaag toe om, met uitzondering van de oorlogs-jaren, telkens meer dan 30 procent te bereiken. Het merendeel van de leden van niet-Belgische afkomst sloot zich aan voor zijn veertiende. Dat geeft aan dat de school, en met name de leraars, voor migrantenzonen de drempel verlaagde om zich in te schrijven in een Belgische club. De lagere school en de mijnschool gaven Poolse jongens ook de nodige opstap om na de oorlog aan te sluiten bij de harmonie Sint-Cecilia. Voor immigranten van de eerste generatie had de harmonie zich niet opengesteld.³²

Opmerkelijk is dat de parochie in dezelfde decennia veel minder greep had op mijnwerkerskinderen uit de tuinwijk. De Kristelijke Arbeidersjeugd (KAJ), de belangrijkste parochiale jeugdvereniging van Zwartberg, had nochtans een klassengebonden werking. In 1930 werd in Zwartberg een afdeling van KAJ gesticht en rond 1939 ging ook een afdeling van de Vrouwelijke Kristelijke Arbeidersjeugd (VKAJ) van start. De Voorkajotters-afdeling, voor jongens van elf tot veertien jaar, was het meest toegankelijk voor migrantenzonen en voor andere mijnwerkerskinderen uit de tuinwijk. In 1939 schafte de nationale KAJ deze tak echter af. De 'kleine KAJ' die startte op veertien jaar en de eigenlijke (V) KAJ voor jongeren vanaf zeventien hadden een kleinere en minder diverse ledengroep. Tot einde jaren 1950 stroomden migrantenzonen- of dochters ook niet door tot het bestuursniveau van KAJ.³³

Het beperkte succes van KAJ in de Zwartbergse cité was deels het gevolg van de afschaffing van Voor-KAJ. Daarmee viel immers de school weg als kanaal om nieuwe leden te werven. Deze losse band met de school maakte het ook moeilijk om jongeren uit de cité als leden te behouden. Zodra de controle van de school wegviel, distantieerden jonge arbeiders en arbeidsters zich gemakkelijk van de kerk en de parochieverenigingen. Vandaar dat KAJ minder etnisch divers was dan de eveneens katholieke Patronaatsvereniging die zich richtte op de ont-

³¹ Voor de samenstelling van de klassen: ASZ, Leerlingenlijst 1945-1946; ASZ Stamregister Vlaamsche Afdeeling Meisjes 1933-1938. In Zwartberg werd dus, zoals in Brussel, een uitzondering gemaakt op de taalwet voor Franstalige leerlingen en soms ook voor vreemde leerlingen, zie: T. Luyckx en M. Platel, *Politieke geschiedenis van België 1. Van 1789 tot 1944* (Antwerpen 1985) 339-340.

³² Over voetbal: F. Vanhinsberg, *Waarom die Italianen* (Berchem 1996) 46; KBVB (Koninklijke Belgische Voetbalbond), nr. 658, Ledenlijsten, 1926-1959; Interviews met Flor, Janek; De Rijck, *De ereburgers*, 382. Over de harmonie: AJW (Archief Jos Wathiong), Harmonie Sint-Cecilia, Lijst Verzekerde Leden 1958; J. Wathiong, 'Harmonie Sint-Cecilia Zwartberg', *Heidebloemke* 51 (2002) 10-14.

³³ Over Voor-KAJ: A. Dendooven, *Ontstaan, structuur en werking van de Vlaamse KAJ. Een sociografisch overzicht* (Antwerpen 1967) 353 en 426. Over KAJ in Zwartberg: R. Vanvoorden, *Een facet van de katholieke sociale beweging. De KAJ in Limburg van haar ontstaan tot aan de Tweede Wereldoorlog* (Onuitgegeven licentieverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1972); KADOC, PPJB, 5,5,2; AGG, 646.0, Doos 1, Bundel 5; Interview met Albert.

spanning van jonge kinderen.³⁴ Belangrijk was ook dat de eerste KAJ-militanten in Limburg met argwaan naar de mijncités trokken en daar vooral vertrouwen stelden in Vlaamse en katholieke jongeren. Er deden wilde verhalen over de zedenverwildering van de migrantenbevolking de ronde, en het was daarom weinig verrassend dat KAJ-propagandist Fred Bertrand rond 1930 eerst contact legde met jongeren in het landelijke deel van de parochie Zwartberg, onder meer in Driehoeven.

Over de onwennigheid van Bertrand en de proost van KAJ ten aanzien van de tuinwijk, vertelde de Vlaamse mijnwerkersdochter Thérèse een sterk verhaal. Bij Thérèse staat haar verhuizing van Scherpenheuvel naar Zwartberg in 1932 scherp in haar geheugen gegrift, omdat haar familie zich toen reddeloos verloren voelde. Uit de theatrale situatiebeschrijving die zij geeft van de dag na de verhuizing, blijkt hoe opgelucht kapelaan Michiels en Fred Bertrand waren met de komst van een gezin uit Scherpenheuvel:

We zijn hier komen wonen 12 november en vrijdags om 9 uur klopte iemand op de deur. Mijn moeder zei: 'Doe niet open. Ge weet niet wat hier rondloopt'. We waren hier nog niet bekend. En nu was dat de kapelaan, maar bij ons is dat de onderpastoor in Scherpenheuvel. En hij zei: 'Doe open madammeke, het is goed volk'. En ik weet niet of ge die gekend hebt, Fred Bertrand, eerste minister ook geweest, was toen de propagandist van de Kajotters en die wist toen dat mijn twee broers in Scherpenheuvel bij de Kajotters waren geweest. En nu kwamen die daarvoor terug. En toen zei hij dan tegen mijn ma: Zou het niet mogen dat uw kinderen de briefjes van de kerk rondbrengen? Hij dacht: zij komen van Scherpenheuvel, zij zijn meer dinge ...³⁵

'Oorlog tegen Waterschei'. Van fragiele naar duurzame collectieve identiteiten

De mijngebonden sociale structuur die migrantenkinderen bijna gelijkstelde aan andere mijnwerkerskinderen, stimuleerde een klassenidentiteit waarin zowel Belgische als niet-Belgische mijnwerkerskinderen, en vooral jongens, zich thuisvoelden. Dat identiteitsproces zorgde er op lange termijn voor dat migrantenkinderen een betere status kregen in de mijnstreek dan hun ouders. De interetnische binding tussen mijnwerkerskinderen ontkiemde tijdens de schooljaren. Na de lagere school viel die gemeenschappelijke leefwereld voor een stuk weg en werden etnische eigenheden voor de jonge generatie belangrijker. Poolse en Belgische jongeren hadden niet helemaal hetzelfde traject na hun veertiende, maar er waren genoeg gemeenschappelijke ervaringen om nog een collectieve identiteit op te bouwen.

34 J. Kerkhofs, *Godsdienstpraktijk en sociaal milieu. Proeve van een godsdienstsociologische studie der provincie Limburg* (Brussel 1953) 195 en 219. Het Patronaat floreerde vooral in Eisdien tuinwijk: J. Kohlbacher, 'Het jongenspatronaat van Eisdien Cité. Een case studie', *Ons Heem. Tijdschrift voor het Vlaams Verbond voor Heemkunde* (1995-1996) 70-87.

35 Interview met Thérèse. Fred Bertrand vervulde van 1961 tot 1971 vier ministerfuncties in de Belgische regering voor de Christelijke Volkspartij: P. Van Molle, *Het Belgisch parlement 1894-1972* (Antwerpen 1972)

Mijnwerkersstraat in de Noordcité (oostkant) van Zwartberg. Coll. Heemkring Heidebloemke Genk.

De school, de sport en de opdeling van de wijk maakten dat schoolkinderen meer gebonden waren aan hun wijkdeel of aan hun wijk dan aan hun etnische groep. De klassengebonden indeling van de wijk betekende dat ze zich groepeerden al naargelang het beroep van hun ouders. Alberto, een Italiaanse mijnwerkerszoon die opgroeide in Zwartberg, herinnert zich bijvoorbeeld dat 'wij' de jongens van Zwartberg waren en niet uitsluitend de Italianen: 'Meestal was ik verdediger, soms keeper. Ik weet nog dat we tegen Waterschei moesten voetballen en met 9-0 verloren. Wij waren altijd zwak en Waterschei speelde al in de competitie. Later wij ook en dan gingen we met de bus naar Tongeren, Hasselt, Zolder' (curs. LB). De identiteitsvorming in institutioneel verband straalde ook af op straat. Zowel Vlaamse als andere mijnwerkerszonen die in de jaren 1930 en 1940 opgroeiden in Zwartberg pochten tegen mij over hun 'oorlog tegen Waterschei'. Ze voerden die oorlog tegen de naburige tuinwijk Waterschei in de tussenliggende heide, met stenen en stokken. Ook tussen jongens van de Noordcité en de Zuidcité kwam het in de heide tot vechtpartijen. Meisjes en jongens die vanuit Noord of Zuid samen naar school liepen, deelden eveneens een gevoel van samenhang. Kinderen van onderwijzers, bedienden en ingenieurs hielden zich doorgaans afzijdig van het spel van mijnwerkerskinderen en omgekeerd. Ze woonden dan ook ver van elkaar – in de beleving van de kinderen –, en zaten vaak ook niet in dezelfde klas.³⁶

Na de jaren van de schoolplicht, tot veertien jaar, maakten jongeren zich losser van de interetnische schoolomgeving en buurt. Etnische bindingen kregen

³⁶ Interviews voor het onderzoek *Iedereen zwart*. Voor het verhaal van Alberto: Vanhinsberg, *Waarom die Italianen*, 47.

meer belang. Bovendien kwamen genderverschillen sterker naar voren, omdat zowel de Poolse verenigingen, de mijn als de ouders aparte rollen voor opgroeiende jongens en meisjes bedachten. Niettemin werden de mijnwerkerskinderen van Zwartberg niet heel ver uit elkaar gedreven. Drie leefwerelden kunnen worden onderscheiden waarin etnische identiteit telkens een ander gewicht had. Ten eerste distantieerde een klein aantal, meestal Belgische, arbeiderszonen zich helemaal van het parcours dat de mijn voor hen had uitgestippeld via de mijnschool en het verenigingsleven. Zij verlieten na de lagere school de wereld rond de mijn om naar een algemene vakschool of een college te trekken. Vaak vonden ze in de KAJ-beweging vrienden met dezelfde sociale mobiliteit. Ze hadden veel kans om te trouwen met Limburgers uit de omliggende plattelandsdorpen of handelaarsmilieus en om zich daarna buiten de mijnicite te vestigen. Hun traject leek op dat van kinderen van bedienden of ingenieurs. Sociaal mobiele jongeren of kinderen van hoger geplaatste ouders deelden hun volwassen persoonlijke leven dus niet met de Poolse tweede generatie. Interessant is wel dat hun distantie van de migrantenzonen- en dochters met wie ze opgroeiden, doorgaans meer met klasse dan met etniciteit te maken had en heeft.³⁷

Ten tweede beleefden Belgische en niet-Belgische mijnwerkerszonen die na de lagere school naar de mijnschool of de mijn trokken, het etnische verschil op een eigen manier. Enerzijds ontwikkelden Poolse en andere mijnwerkerszonen een mijnwerkersidentiteit door hun betrokkenheid bij sportverenigingen en hun contacten met andere jonge mijnwerkers. Anderzijds werden jonge Polen ook aangetrokken door het Poolse verenigingsleven en uitgaanscircuit en minder goed aanvaard in het algemene uitgaanscircuit.

In verband met de mijnwerkersidentiteit kan worden gesteld dat de mijn er in feite goed in is geslaagd om mijnwerkerszonen op te voeden tot mijnwerkers. De stoerheid en de promotiekansen die hoorden bij de rol van mijnwerker en sportman waren stimulerend voor mijnwerkerszonen. Hoewel ze ervoor kozen bij gebrek aan andere mogelijkheden, daagden die rollen hen ook uit. Zo werd Janek aan het eind van de jaren 1940 één van de topspelers van de mijngebonden volleybalploeg en daarna van de basketbalploeg: 'Ik heb uren per dag gesport, van maandag tot zondag. Dat was mijn kick he', zegt hij. Hij beseft goed waar de grenzen van zijn emancipatie lagen, want hij voegt er onmiddellijk aan toe dat een andere ontspanning of kansen om te studeren voor migrantenzonen niet voor het rapen lagen: 'Maar ja, die jongens hadden dat allemaal, ge had niks buitenuit'. Ook de voetballers van FC hadden *dat*. Een andere sport die goed scoorde bij jonge mijnwerkers van de jaren 1930 tot 1950 was boksen. Henri Ratajczak, een Poolse mijnwerkerszoon uit Zwartberg, werd in 1942 Belgisch kampioen bij de beroepsboksers. Hij maakte kennis met het boksen op Limburgse kermissen. Later gaf hij zelf in Zwartberg bokslessen.³⁸

Jonge Polen en Belgen vonden 'hun ding' in de sport, maar ook in de mijn wanneer ze daar promotiekansen of premies kregen. Opklimmen van gewoon mijn-

³⁷ Interviews voor het onderzoek *Iedereen zwart*.

³⁸ M. Remans, *Texas. Een halve eeuw sociale mijngeschiedenis* (Genk/Hasselt 1996) 57.

Jonge hulp-mijnmeters van Poolse en Belgische afkomst op de mijn van Zwartberg in 1947. Rechts hun chefs, de beëdigde mijnmeters. Coll. B. Maleszka.

werker tot opzichter gaf hen trots. Die trots spreekt onder meer uit het verhaal van Roman, een Pool van de tweede generatie. Hij begon als veertienjarige in de mijn in 1943 als sleper en kreeg stapsgewijs meer verantwoordelijkheid. Dertien jaar later maakte hij ineens de sprong van pijlermeester tot hoofdopzichter. Dat overtrof zijn eigen verwachtingen:

In drie maanden tijd was ik hoofdopzichter. Omdat, ik was aangevangen met het laagste postje, dus gewoon, lijk ze zeiden in die tijd, pijlermeester, chef-taille. Een beetje later zeiden ze tegen mij: 'gij gaat als porion'. 'Oh neen, meneer', zeg ik, 'dat kan ik niet'. 'Gij moet dat kunnen'. Dan was ik porion drie maanden en toen zegt den ingenieur en de werkleider tegen mij: 'Luister eens hier, die man gaat een ander postje krijgen, gij wordt hoofdopzichter.' 'Ik zeg jamaar, ik ben nie bekwaam.' 'Jawel, wij zien dat gij wel bekwaam zijt'.

Ook Flor, een Vlaamse mijnwerkerszoon, die in 1950 als vijftienjarige voor het eerst afdaalde, haalde eer uit het opzichterschap: 'En ik had graag opzichter geworden, echt waar. Ik deed dus ook mijn best. Dat was, die sfeer was daar zo, die mentaliteit was daar zo, en uiteindelijk zagen ze in mij een opzichter'. Natuurlijk raakte niet iedereen zo geboeid door het werk zelf. Voor andere mijnwerkerszonen waren vooral het loon en de premies voor prestaties in de ondergrond doorslaggevend om zich te hechten aan de mijn.³⁹

³⁹ Interviews met Roman, Flor. Over het belang van de 'pree', zie ook: Gielis, *Van vader op zoon?*

Belgen en niet-Belgen die na hun veertiende voor de mijnschool of de mijn kozen, zetten de vroegere interetnische binding tussen schoolkinderen ten dele voort. Ze kruisten elkaars pad niet alleen op de mijn, maar ook in het verenigingsleven en het uitgaansleven. Zo geraakte Swa, een Vlaamse mijnwerkerszoon uit de Zuidcité, aan het eind van de jaren 1940 op de mijnschool bevriend met een Poolse klasgenoot. De twee jongens hadden op hetzelfde moment twee Vlaamse zussen die vlakbij Swa woonden als liefje. Met hun vieren gingen ze naar de cinema. Jonge Polen die een meer gespecialiseerde baan hadden op de mijn, zoals hulpmijnmeter, hadden veelal Vlaamse leeftijdgenoten uit de cité als collega's met wie ze ook wel een glas dronken na het werk of rondhingen op de Zwartbergse kermis.⁴⁰ Vaak gebruikten jonge Polen in gemengd gezelschap een Belgische versie voor hun voornaam. Zo werd Ludwig, de naam van de zoon van een Ruhr-Pool, in de mijn Louis en kon Bronislaw veranderen in Bruno. Er bestond echter geen algemene tendens om familienamen te veranderen.⁴¹

Ondanks die gedeelde ervaringen en ontluikende mijnwerkersidentiteit, behoorden Poolse en Vlaamse mijnwerkerszonen vaak nog tot een intiemere, etnisch homogene groep. Dat had vooral te maken met de *revival* van het Poolse verenigingsleven en het uitgaanscircuit vlak na de Tweede Wereldoorlog. Aan het eind van de jaren 1940 nam naar schatting 20 procent van de Polen in België deel aan één of andere Poolse vereniging, tegen 10 procent in de jaren 1930. Dat was het resultaat van de intense mobilisatie van de linkse vleugel en de naijver van de rechtse vleugel. Zo kwamen Poolse jongeren in Zwartberg met elkaar in contact via de scouts of via de volleybalclub Olympia, die wel hoorde bij de linkerzijde maar ook andere Polen aansprak. Andere jonge Polen turnden bij de *Sokol*-afdeling in Waterschei, die bloeide tot het midden jaren 1950.⁴² Het Poolse uitgaanscircuit profiteerde van die vernieuwde Poolse binding en droeg er bovendien toe bij. Zo baatte een Poolse weduwe in Winterslag danszaal Matka uit, wat Pools is voor 'moeder'. Ze zag jonge Polen graag komen. Als 'mijn zonen' begroette zij Stanis en zijn kameraden en ze trakteerde hen op Poolse worst.⁴³

Niet alleen jonge Polen, ook de Belgische mijnwerkersjeugd had de neiging om bij elkaar te blijven bij het uitgaan. De concentratie van Vlamingen in de Zuidcité vanaf de oorlogsjaren werkte die groepsvorming in de hand. Daarnaast ontmoedigde de vijandigheid tegenover jonge Polen in uitgaansgelegenheden op het Limburgse platteland jonge Vlamingen van de cité om daar samen met hun Poolse leeftijdgenoten uit te gaan. Vlaamse jongeren zochten de Poolse danszalen doorgaans niet op, terwijl Poolse jongens met hun eigen kliek zowel Poolse zalen als andere danszalen in Genk en kermissen in het landelijke Limburg aandeden. Het etnische onderscheid tussen mijnwerkerskinderen van

⁴⁰ Interviews met Janek, Stanis, Felix.

⁴¹ Ik traceerde in mijn, weliswaar beperkte, steekproef van de Genkse bevolkingsregisters voor 1930 en 1947 slechts één geval van wijziging van de familienaam, naar aanleiding van een adoptie: AGG, Bevolkingsregisters gemeente Genk, 1930 en 1947.

⁴² Over deelname aan de Poolse verenigingen: Goddeeris, *De Poolse migratie*, 126-127.

⁴³ Interview met Stanis, Felix, Marian, Janek.

de cités was echter weinig vijandig. Zo werden Polen van de tweede generatie meestal getolereerd in Belgische danszalen en cafés in of vlakbij de mijncités. Relaties tussen Polen van de tweede generatie en Belgen uit het mijnwerkersmilieu werden rond 1950 niet tegengewerkt door hun families. Dat had voor de Tweede Wereldoorlog anders gelegen, bijvoorbeeld bij een huwelijk van een Poolse meisje van Waterschei met een Vlaamse jongen uit Zwartberg in 1938. Vlamingen hadden toen nog te weinig vertrouwen in de niet-Belgische burenen om te kunnen verdragen dat die familie werden.⁴⁴

Ten derde hadden mijnwerkersdochters een eigen parcours. Zij kregen bijna nooit de kans om hogere studies te doen en zo op eigen houtje de arbeidersklasse te verlaten. Het onderwijs in de mijncité en het gebrek aan arbeidsplaatsen voor vrouwen in Limburg bereidden meisjes voor op een private rol in het huishouden. Ook het beperkte aanbod aan Poolse en parochiale verenigingen voor meisjes stuurde hen in die richting. Van meisjes werd in feite zowel minder bedrijfsgebondenheid als minder Poolse patriotisme verwacht. Ook de Poolse danszalen hadden op Poolse en andere meisjes minder invloed dan op hun broers, want zij mochten niet uitgaan zonder begeleiding van een oudere broer, zus of één van de ouders.⁴⁵

Die omstandigheden verklaren waarom de relaties van Poolse en andere mijnwerkersdochters vooral verschilden naar de straat waar ze woonden of de plaats waar ze, tijdelijk, voor hun huwelijk werkten. Het verenigingsleven deed weinig terzake. Zo was in 1946 in Zwartberg een Poolse scoutsgroep voor meisjes actief. Die viel echter vlug uit elkaar omdat vele meisjes na de lagere school huishoudster werden in de steden. Een voorbeeld was Zofja, die tot haar huwelijk in 1954 als dienstster in Brussel werkte en daar een duurzame vriendschap sloot met een Belgische collega. Een andere Poolse, Anna, ging niet dienen in de stad op haar veertiende. Zij verdiende na de oorlog wat bij als hulp van een naaister in Zwartberg. In haar vrije tijd bezocht ze vooral de cinema met een Poolse en een Vlaamse vriendin uit de Noordoostcité.⁴⁶

Hoewel ze meer gemengde contacten hadden dan hun broers begonnen weinig Poolse mijnwerkersdochters relaties met niet-Poolse jongens, omdat ze veel minder en minder ver uitgingen dan hun broers. Vandaar dat ze uiteindelijk toch meestal trouwden met Poolse mannen die ze via hun buurt of familie kenden. Hun broers huwden iets vaker met niet-Polen.⁴⁷ Omdat mijnwerkersdochters veelal huisvrouw werden, waren ze voor hun economische en sociale integra-

⁴⁴ Interviews met Irena, Franz, Flor.

⁴⁵ Tewerkstellingskansen voor gehuwde vrouwen waren bijzonder beperkt in de afgelegen mijnsites. Ongehuwde meisjes trokken vaak naar de grote steden als huishoudster. J. Thomas, *Genk. Centrum voor nijverheid* (Hasselt 1964) 61-63; De Rijck, *De ereburgers*, 350-351. Over het uitgaan: Beyers, *Iedereen zwart*, ter perse.

⁴⁶ Interviews voor het onderzoek *Iedereen zwart*.

⁴⁷ In 1941, 1946, 1951 en 1956 stapten in het totaal 40 Polen uit Zwartberg in het huwelijksbootje, van wie 26 mannen en 24 vrouwen. Van de 26 mannen hadden tien een Belgische partner, van de 24 vrouwen zes. Ik bekeek deze jaren, omdat de Poolse tweede generatie toen volop huwde: AGG, Huwelijksregisters en Registers van huwelijksafkondiging Genk, 1941, 1946, 1951, 1956. Bij de 26 mannen waren twee Polen die de Belgische nationaliteit hadden aangenomen. Dat gold voor geen enkele van hun partners of van de 24 vrouwen.

tie en status in grote mate afhankelijk van hun mannen. Migrantendochters waren in dat opzicht nog kwetsbaarder dan Vlaamse vrouwen, omdat ze van vreemde afkomst waren. Dat komt naar voor uit de ledenlijst van de Katholieke Arbeidende Vrouwen (KAV), de grootste vereniging voor volwassen vrouwen in Zwartberg. Poolse mijnwerkersdochters die na hun huwelijk in de kern van de Noordoostcité bleven, werden minder vaak lid van KAV dan migrantendochters die zich, in lijn met de loopbaan van hun man, vestigden in de betere wijkdelen of in een privéwoning vlakbij de tuinvijk. De bestuursleden van KAV waren tot in de jaren 1970 uitsluitend Belgisch en hadden daarom in de Noordoostcité weinig netwerken.⁴⁸ Poolse mijnwerkersdochters trouwden vaak met Polen van de tweede generatie die promotie maakten in de mijn, vermits vanaf einde jaren 1940 geen nieuwe Poolse mannen immigreerden. In zekere zin kwam die migratiestop dus hun sociale integratie en status ten goede.

De grens van de mijncités als grens van aanvaarding

Vanaf de jaren 1950 werd de Poolse tweede generatie binnen de mijncités volledig aanvaard. Het duurde echter nog een generatie voor de integratie en identiteitsverandering in de rest van Limburg zich helemaal doorzette. Buiten de mijncités botsten jonge Polen in de jaren 1940 en 1950 op een dubbele barrière. Ten eerste hadden de mijncités en de mijnwerkersbevolking een negatief imago in de rest van Limburg. Ten tweede zag landelijk Limburgse en niet-Belgische mijnwerkerskinderen niet als gelijken. Daar werden jonge Polen, hoewel ze waren opgegroeid in Limburg, in de eerste plaats beschouwd als 'vreemden'. De afkeer van industrialisatie en migratie van invloedrijke Limburgers van het begin van de eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog had die xenofobie aangewakkerd. Vanaf de jaren 1950 begonnen de syndicale en politieke wereld zich positiever uit te spreken over de industrialisatie en de noodzaak van migratie te erkennen, maar dat veranderde niet onmiddellijk de mentaliteit van de kleine man.⁴⁹

Zo contrasteren migrantenzonen in hun levensverhalen de sfeer op de lagere school in Zwartberg met de vijandige ontvangst die ze daarna in de mijn kregen van Vlaamse pendelaars. Wellicht worden vandaag de vroegere schooljaren wat geïdealiseerd. Het verhaal over de school op zich is minder betekenisvol dan de tegenstelling in de herinnering van migrantenzonen tussen de school en de mijn. Felix bijvoorbeeld vertelt dat hij toen hij als tienjarige in 1937 vanuit Polen aankwam in Zwartberg werd uitgelachen op school omwille van zijn erg korte

⁴⁸ ALS (Archief L. Severi), Ledenlijsten KAV Zwartberg, 1965 en ca. 1978-1980.

⁴⁹ Het voorbeeld van het Algemeen Christelijk Vakverbond (toen de grootste vakbond) is sprekend. Einde jaren 1940 zat ACV nog op een dubbelspoor. Enerzijds kante de vakbond zich tegen de promotie van migrantenzonen tot opzichters, anderzijds werd de nood aan immigratie voor het eerst erkend. Zo richtte ACV in 1947 een gastarbeiderswerking op, om te voorkomen dat nieuwe immigranten stakingbrekers werden en om leden te winnen: Van Meulder, *De ereburgers*, 580-582; M.T. Coenen, *Les syndicats et les immigrés. Du rejet à l'intégration* (Brussel 2000) 135-137 en 140-141.

haar, maar dat het na een tijd overging. Hij vervolgt echter spontaan met een verhaal over de mijn:

Want die racistische ding, weet ge wat, onder in de mijn daar heb ik dat gehad, maar dat was met ne mens die kon bijna niet tussen de deur, zo'n dikke, want die moest altijd in de galerij werken en zo. Dan zei hij: 'Godverdomme ze vreemde, gij komt onze boterham opeten'. ... dan pakte hij mij hier, dat was gelijk een tang, zo kracht had die.

De collega die Felix bedreigde, was afkomstig uit Schaffen. Hij stond, zoals andere pendelaars, onder invloed van de anti-immigratievertogen van spraakmakende katholieken en Vlaamsgezinden in Limburg. De identiteitsvorming in de Zwartbergse scholen en verenigingen had hij duidelijk gemist. In de mijn was met andere woorden niet iedereen zwart vanaf het eerste uur. Die gelijk-schakeling vroeg tijd.⁵⁰

Ook als ze uitgaansgelegenheden in Limburgse plattelandsdorpen aandeden, kregen Poolse jongens van de tweede generatie het tot in de jaren 1950 hard te verduren. Janeks relaas over een handgemeen in Opglabbeek, ten noorden van Zwartberg, illustreert goed hoe buurt- en etnische scheidlijnen elkaar versterkten. Een Belgische klik uit Zwartberg had in een café de gemoederen opgehitst, maar was er op tijd tussenuit geknepen. Nietsvermoedend was Janek daarna met enkele Poolse vrienden de zaak binnengestapt om er onmiddellijk neergeslagen te worden. De Opglabbeekse mijnwerkers herkenden hen immers als Polen van Zwartberg. De plattelandsjeugd moest noch van kabaalmakers uit de tuinwijk, noch van vreemdelingen iets hebben.

Dat ervoer ook Stanis van Zwartberg, die in 1958 met een Belgische uit As trouwde. 'Ik heb veel gevochten voor die te krijgen. Daar mocht ge ni komen in die dorp eh', vertelt hij. Met doorgestoken fietsbanden, laxeermiddelen in zijn bier en geduw tijdens het dansen liet de jeugd van As weten dat hij niet welkom was. Stanis portretteert zichzelf als de stoere mijnwerker die terugsliep, wanneer hij in As of een ander boerendorp werd lastiggevallen.⁵¹

Nieuwe grenzen tussen 'wij' en 'zij' omstreeks 1950

Polen van de tweede generatie in de Limburgse mijncités rond 1950 verschilden van hun ouders in 1930, niet alleen wat betreft hun economische posities, ook wat betreft hun identiteiten en hun aanzien. Zowel de lokale mijngebonden sociale structuur als de internationale politiek stuurden jonge Polen in die richting. In tegenstelling tot wat de christelijke vakbond vooropstelde, liet de mijn jonge Polen van mijnwerkerskomaf net zoals Vlamingen doorstromen tot de leidinggevende functies ondergronds. Vanwege die beperkte economische promotie werden ze in de cités steeds minder als vreemdelingen beschouwd.

⁵⁰ Interview met Felix. Zie ook: De Rijck, *De ereburgers*, 195.

⁵¹ Interviews met Janek, Stanis. Zie ook: W. Slenders, *Jeugddelinquentie in een mijngemeente casus Genk* (Onuitgegeven licentieverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1998) 190-191.

Dat jonge Polen zich schikten naar een toekomst in de Limburgse mijnen lag ook aan de Koude Oorlog. Van de jaren twintig tot het einde van de jaren 1940 migreerden vele Polen heen en weer tussen België en hun land van herkomst, onder meer omdat het mijnwerk hen te zwaar viel. De Koude Oorlog maakte aan die migraties een einde. Polen die niet teruggekeerd waren, hadden sindsdien geen andere keuze meer dan mijnwerker worden in Limburg.

Terwijl Polen van de tweede generatie omstreeks 1950 steeds meer werden aanvaard in de mijncités, vestigden zich daar ook nieuwe buitenstaanders. In feite werkte ook de aanwezigheid van de Italianen en *displaced persons* de aanvaarding van de Polen van de tweede generatie in de hand. De stigmatisering verschoof nu immers naar de laatsten in de rij. Italianen en *displaced persons* werden de nieuwe 'zij'. *Displaced persons* waren in het uitgaanscircuit allerminst graag gezien. Ze stonden bekend als vechtersbazen en dronkaards die door het Duitse kampeven waren 'verwilderd'. Ze werden er bovendien van verdacht tijdens de oorlog gecollaboreerd te hebben. Italianen werd rond 1950, onder meer in *Het Belang van Limburg*, verweten dat ze niet hard werkten. Ze werden ook gestereotypeerd als Don Juans. Liefdesrelaties van Italiaanse nieuwkomers met gevestigden werden in die tijd slecht verteerd.⁵²

Ondanks de aanvankelijke kloof tussen de Italianen enerzijds en de Poolse en Belgische gevestigden anderzijds, worden Italianen van de derde generatie vandaag in Limburg niet meer in de eerste plaats als vreemdelingen bekeken. Die verandering is stof voor een ander artikel. Wat ik hier nog wel wil beklemtonen is de lange duur en het unieke verloop van het vestigingsproces van de Polen in Limburg. Polen verloren pas na drie generaties het imago van vreemdeling in de provincie en had de Koude Oorlog geen abrupt einde gemaakt aan de Poolse immigratie, dan had dat mogelijk nog langer geduurd. Er is dus geen reden om het verleden te idealiseren, al is vergelijken zeker relevant.

Daarbij dient rekening gehouden te worden met de unieke omstandigheden waarin Polen opgroeiden. Voor geen enkele andere migratiegroep speelde de mijn een even beslissende rol. In het geval van de Italianen en Turken zou de school steeds belangrijker worden, onder meer omdat de mijnindustrie in crisis terechtkwam. Bovendien is de transnationale context telkens uniek. Polen werden getekend door de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog. De Italiaanse tweede generatie groeide daarentegen op tijdens de Europese eenmaking. Vandaag drukken de spanningen tussen het Westen en een deel van de islamwereld een stempel op de relaties tussen Turken en Belgen.

⁵² Interviews met Antonio, Flor, Stefan, Janek, Stanis, Marian; M.L. Franciosi en ACLI (Associazioni Cristiane dei Lavoratori Italiani), ... *Per un sacco di carbone* (Brussel 1996) 339; Claes, *De sociale integratie*, 164-169 en 173-178;; De Rijck, *De ereburgers*, 336-337.